

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Статистика»
обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Облік і аудит

за темою № 5 – Середні величини та показники варіації

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2022 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного коледжу
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 22.08.2022 № 1

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
Харківського національного університету
внутрішніх справ з з соціально-економічних
та гуманітарних дисциплін
Протокол від 29.08.2022 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол
від 15.08.2022 № 1

Розробники:

1. викладач циклової комісії економіки та управління, кандидат економічних наук Олійник Л.Л.
2. викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст вищої категорії, викладач – методист Бондарець О.М.

Рецензенти:

1. Старший викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС, к.е.н., спеціаліст вищої категорії, викладач – методист Цимбалістова О.А.
2. Доцент кафедри економіки та менеджменту ЗЕД Національної академії статистики, обліку і аудиту, к.е.н., доцент Мотузка О.М.

План лекції:

1. Суть і види середніх величин. Способи їх обрахування
2. Поняття варіації та її головні показники

Рекомендована література:

Основна

1. Горкавий В.К. Статистика. Підручник. – К.:Алерта, 2020 – 644 с.
2. Карпенко Л. М. Статистика. Навчальний посібник. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2019. – 184 с.
3. Логунова Н. А. Статистика II : підручник. К. : Кондор-Видавництво, 2015. 340 с.
4. Мармоза А. Т. Теорія статистики : підручник. К. : ЦУЛ, 2013. 592 с.
5. Опря А. Т. Статистика (модульний варіант з програмованою формою контролю знань). К. : ЦУЛ, 2014. 536 с.
6. Теорія статистики : навч. посіб. / М. К. Шапочка, О. М. Маценко. Суми : Університетська книга, 2014. 312 с.

Додаткова:

1. Бізнес-статистика : навч. посіб. / С. О. Матковський, О.С. Гринькевич, М. Л. Вдовин, О.М. Вільчинська, О. Р. Марець, О. З. Сорочак. Київ : Алерта, 2016. 281 с.
2. Економічна статистика : навч. посіб. / В. М. Соболев, Т. Г. Чала, О. С. Корепанов та ін. ; за ред. В. М. Соболева. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 388 с.
3. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування : підручник. К. : КНЕУ, 2014. 348 с.
4. Ковтун Н. В. Теорія статистики : підручник. К. : Знання, 2012. 399 с.
5. Костюк В. О. Прикладна статистика : навч. посіб. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 191 с.
6. Крамченко Л. І. Статистика ринку товарів та послуг : навч. посіб. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Львів : Новий світ-2000, 2016. 296 с.
7. Кремень В. М. Фінансова статистика : навч. посіб. К. : ЦУЛ, 2014. 368 с.
8. Кулинич О. І., Кулинич Р. О. Теорія статистики : підручник. К. : Знання, 2013. 239 с.
9. Моторин Р. М., Чекотовський Е. В. Статистика для економістів : навч. посіб. К. : Знання, 2013. 381 с.
10. Статистика підприємств / С. О. Матковський та ін. Львів : Алерта, 2013. 560 с.
11. Стегній М. І. Статистика : навч. посіб. К. : Кондор, 2012. 306 с.
12. Штагрет А. М. Статистика : навч. посіб. К. : ЦУЛ, 2012. 232 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Офіційний портал Верховної Ради України: Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

Текст лекції:

1. Суть і види середніх величин. Способи їх обрахування

Середня величина – це узагальнюючі показник, які характеризують рівень варіуючої ознаки в якісно однорідній сукупності.

Сукупність, яку ми збираємося характеризувати середньою величиною повинна бути:

- 1) якісно однорідною, однотипною;
- 2) складатися з багатьох одиниць.

Середні величини можуть бути абсолютними або відносними залежно від вихідної бази.

Середні можуть бути прості і зважені.

Формули степеневих середніх

Степінь	Вид середньої	Формула
0	Геометрична	$\bar{x} = \sqrt[n]{x_1 x_2 x_3 \dots x_n}$ або $\bar{x} = \sqrt[n]{\frac{x_n}{x_1}}$
1	Арифметична	$\bar{x} = \frac{\sum x}{n}$
2	Квадратична	$\bar{x} = \frac{\sum x^2}{n}$
-1	Гармонічна	$\bar{x} = \frac{n}{\sum \frac{1}{x}}$

Статистичні характеристики ряду

Назва	Визначення	Приклад
Розмах	Різниця між найбільшим і найменшим з чисел ряду	Розмах ряду 5,24; 6,97; 8,56; 7,32; 6,23 рівний 8,56-5,24=3,32
Мода	Число, яке зустрічається в ряді частіше за інших. Ряд чисел може мати більше за одну моду, а може не мати моди зовсім.	Модю ряду 32, 26, 18, 26, 15, 21, 26 є число 26, зустрічається 3 рази. У ряді чисел 5,24, 6,97, 8,56, 7,32 і 6,23 мод немає. Ряд 1, 1, 2, 2, 3 містить 2 моди: 1 і 2.
Медіана	Медіаною впорядкованого ряду чисел з непарним числом членів називається число, записане посередині, а медіаною впорядкованого ряду чисел з парним числом членів називається	Медіана ряду 4, 1, 2, 3, 3, 1 рівна 2,5.

Назва	Визначення	Приклад
	середнє арифметичне двох чисел, записаних посередині. Медіаною довільного ряду чисел називається медіана відповідного впорядкованого ряду.	

2. Поняття варіації та її головні показники

Коливання окремих значень ознаки: характеризують показники варіації. Термін – «варіація» походить від латинського *variatio* — зміна, коливання, відмінність.

Варіацією в статистиці називають кількісні зміни величини досліджуваної ознаки в межах однорідної сукупності, які зумовлені впливом дії різних факторів.

Неважко уявити дві сукупності, в яких середні величини варіюючої ознаки однакові, проте наближення індивідуальних значень у кожній сукупності до середньої є різним. Ось чому для характеристики сукупності велике практичне значення має вивчення відхилень досліджуваної ознаки окремих одиниць сукупності від середньої величини. Треба брати до уваги не лише крайні відхилення, а й сукупність відхилень усіх варіантів. Від розміру і розподілу цих відхилень залежить типовість і надійність середніх величин.

Для вимірювання та оцінки варіації використовуються абсолютні й відносні характеристики.

До абсолютних належать: розмах варіації, середнє лінійне та середнє квадратичне відхилення, дисперсії.

Відносні характеристики представлені низкою коефіцієнтів: варіації, локалізації, концентрації. Всі перелічені показники є іменованими величинами, крім коефіцієнтів, які обчислюються у відсотках.

Зміст і методику розрахунку показників варіації розглянемо на умовному прикладі (табл.):

Таблиця

Показники продуктивності праці робітників двох бригад

№ з/п	Виробіток деталей за зміну, шт.	
	1-а бригада (X_i)	2-а бригада (X_i)
1.	2	8
2.	3	9
3.	12	10
4.	15	11
5.	18	12
Разом (ΣX)	50	50

Середній виробіток продукції за зміну:

$$\bar{z} = \frac{\sum z}{n} \quad \bar{z}_1 = \bar{z}_2 = \frac{50}{5} = 10 \text{ штук}$$

Отже середній рівень продуктивності праці в обох бригадах однаковий, проте відхилення виробітку окремих членів бригади від середнього показника є різним.

Для характеристики розмірів коливань ознаки по відношенню до середньої величини обчислимо показники варіації.

У системі показників варіації найпростішим є показник розмаху варіації (амплітуди коливань). Розмах варіації характеризує межі, в яких змінюється значення ознаки, і обчислюється як різниця між максимальним і мінімальним значенням ознаки.

$$R = X_{\max} - X_{\min}$$

У нашому прикладі показник розмаху варіації:

- для першої бригади $R_1 = 18 - 2 = 16 \text{ шт.}$,
- для другої $R_2 = 12 - 8 = 4 \text{ шт.}$

Порівняння показників свідчить про те, що розмах варіації і, відповідно розмір коливань ознаки, більший у першій бригаді, тобто показники продуктивності праці у другій бригаді більш однорідні.

Таким чином, при однаковому значенні середньої ознаки фактично маємо дві різні за рівнем коливання статистичні сукупності. Це ще раз підтверджує, що хоч середня величина і є узагальнюючою характеристикою статистичної сукупності, проте вона не завжди відображає внутрішній зміст статистичної сукупності.

В інтервальному ряді розподілу розмах варіації визначають як різницю між верхньою межею останнього інтервалу і нижньою межею першого або як різницю між середніми значеннями цих інтервалів.

Безумовною перевагою розмаху варіації, як міри коливання ознаки, є простота його обчислення, але надійність такої простої характеристики невисока, оскільки вона базується на двох крайніх значеннях ознаки, які часто не є типовими для сукупності, або мають випадковий характер. Тому розмах варіації використовують для попередньої оцінки варіації.

У практиці статистико-економічного аналізу широко використовують характеристики варіації, що ґрунтуються на відхиленнях індивідуальних значень ознаки від середньої величини: $X_i - \bar{X}$.

Оскільки $\sum (x_i - \bar{x}) = 0$, то при розрахунку такого роду характеристик використовують або модулі, або квадрати відхилень. У результаті маємо такі характеристики варіації:

- середнє лінійне $\bar{l}$;
- середнє квадратичне відхилення σ ;
- дисперсію σ^2 .

Методика обчислення цих показників залежить від характеру вихідних

даних.

Обчислення узагальнюючих показників варіації

Назва показників варіації	Формули показників варіації	
	для незгрупованих даних	для згрупованих даних
Середнє лінійне відхилення	$\bar{d} = \frac{\sum x_i - \bar{x} }{n}$	$\bar{d} = \frac{\sum x_i - \bar{x} f}{\sum f}$
Середній квадрат відхилень (дисперсія)	$\sigma^2 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n}$	$\sigma^2 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^2 f}{\sum f}$
Середнє квадратичне відхилення	$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n}}$	$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2 f}{\sum f}}$

Обчислення показників варіації за незгрупованими даними розглянемо на попередньому прикладі.

Показники	Розрахунок для 1 бригади	Значення для 1 бригади	Значення для 2 бригади
Середня величина	$(2+3+12+15+18)/5$	10	10
Середнє лінійне відхилення	$(2-10 + 3-10 + 12-10 + 15-10 + 18-10)/5$	6	1,2
Середній квадрат відхилень (дисперсія)	$(2-10 ^2+ 3-10 ^2+ 12-10 ^2+ 15-10 ^2+ 18-10 ^2)/5$	41,2	2
Середнє квадратичне відхилення	$\sqrt{41,2}$	6,42	1,41

Середнє квадратичне відхилення є мірилом надійності середньої. Чим менше середнє квадратичне відхилення, тим об'єктивніше середня арифметична відображує всю сукупність.

Усі розглянуті показники варіації — розмах варіації, середнє лінійне відхилення, середній квадрат відхилень та середнє квадратичне відхилення — завжди виражають у одиницях вихідних даних ряду та середньої величини. Всі вони є абсолютним виміром варіації. А це означає, що безпосередньо порівнювати абсолютні показники варіації у варіаційних рядах різних явищ не можна. Для того, щоб забезпечити їх порівняння, потрібно обчислити показники, які характеризують варіацію, виражену в стандартних величинах, наприклад, у відсотках.

Відношення абсолютних характеристик варіації до середньої величини називаються коефіцієнтами варіації. Коефіцієнти варіації розраховують за формулами:

$$V_d = \frac{\bar{d} * 100}{\bar{x}}$$

- лінійний

$$V_{\sigma} = \frac{\sigma * 100}{\bar{X}}$$

- квадратичний

$$V_R = \frac{R * 100}{\bar{X}}$$

- осциляції

Коефіцієнти варіації дозволяють порівнювати варіацію різних ознак або варіацію однієї ознаки у різних сукупностях. Для порівняння варіацій найчастіше використовують квадратичний коефіцієнт варіації. Цей показник вживається для оцінки однорідності сукупності, тобто надійності і типовості середньої величини. Розрізняють такі значення відносних коливань:

$V < 10\%$ - незначне коливання

$V = \text{від } 10\% \text{ до } 30\%$ - середнє коливання

$V > 30\%$ - велике коливання

Вважають, що сукупність є однорідною, а середня — типовою, коли коефіцієнт не перевищує 33%.

Обчислюємо відносні показники варіації у наведеному прикладі:

КОЕФІЦІЄНТИ ВАРІАЦІЇ	ФОРМУЛА	1 БРИГАДА	2 БРИГАДА
лінійний	$V_d = \frac{d * 100}{\bar{X}}$	$V_d = \frac{6 * 100}{10} = 60\%$	$V_d = \frac{12 * 100}{10} = 12\%$
квадратичний	$V_{\sigma} = \frac{\sigma * 100}{\bar{X}}$	$V_{\sigma} = \frac{6,4 * 100}{10} = 64\%$	$V_{\sigma} = \frac{1,44 * 100}{10} = 14,4\%$
осциляції	$V_R = \frac{R * 100}{\bar{X}}$	$V_R = \frac{16 * 100}{10} = 160\%$	$V_R = \frac{4 * 100}{10} = 40\%$

Лінійний коефіцієнт варіації або відносне лінійне відхилення характеризує частку середнього значення абсолютних відхилень від середньої величини.